

II. M A T E R I A Ł Y I N O T A T K I

Pamiętnik Literacki C, 2009, z. 4
PL ISSN 0031-0514

JACEK BRZOZOWSKI (Uniwersytet Łódzki)

ZBIGNIEW PRZYCHODNIAK (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań)

NIEZWYKŁY PRZYPADEK „ZNISZCZONEGO” AUTOGRAFU

O TZW. RĘKOPISIE WARSZAWSKIM „ODPOWIEDZI NA »PSALMY PRZYSZŁOŚCI«”
JULIUSZA SŁOWACKIEGO

1

Dziwne i zaskakujące bywają losy manuskryptów. Najsmutniejsze i, niestety, nadto liczne w naszych dziejach są przypadki nieodwracalnego ich zniszczenia. Do takich należy hekatomba 1944 roku, która pochłonęła zbiory Biblioteki Ordynacji Krasieńskich (Niemcy podpalili Bibliotekę w odwecie za powstanie warszawskie); bezpowrotnie utracono wówczas większość zgromadzonych w niej rękopisów.

Bywa, że edytorzy i bibliografowie informują o manuskryptach zaginionych, wtedy można jeszcze mieć nadzieję, choćby najmniejszą, na odnalezienie dokumentów. Najrzadszy i bodaj najszcześniejszy jest jednak przypadek, gdy wiadomości o utracie rękopisu okazują się po prostu mylne. O takim właśnie przypadku, dotyczącym jednego z autografów Słowackiego, chcemy donieść, prostując informacje zawarte w miarodajnych opracowaniach dokumentacyjno-bibliograficznych. Chodzi o autograf wiersza ważnego i obszernego, mianowicie o drugi rękopis *Odpowiedzi na „Psalmy przyszłości”*, znany od czasu jego odnalezienia przez Józefa Kallenbacha w 1902 r. jako „rękopis warszawski”. Warto rzecz o losach manuskryptów utworu przedstawić po kolei.

2

Wiadomo o dwóch autografach wiersza. Pierwszy (atg₁), brulion bez tytułu, był niegdyś w posiadaniu Antoniego Małeckiego; następnie przechowywano go w klasztorze Sacré-Cœur w Zbylitowskiej Górze nieopodal Tarnowa; ostatecznie trafił do zbiorów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu, gdzie obecnie figuruje pod sygnaturą 4807/III, cz. 1, s. 45–52 (dawniej k. 109–116). Drugi autograf (atg₂), o którym tu piszemy, tj. czystopis pt. *Odpowiedź na „Psalmy Przyszłości” Spirydionowi Prawdzickiemu*, znajdował się w Bibliotece Ordynacji Krasieńskich. Niewykluczone, że istniał również trzeci auto-

graf, stanowiący podstawę bezimiennego pierwodruku pt. *Do autora trzech „Psal-mów” przez**** (Lipsk 1848); pozostaje on jednak tylko w sferze domysłów¹.

Po raz pierwszy tekst z atg₁ ogłosił Małecki (*Pisma pośmiertne*. T. 1. Lwów 1866). Tekst z atg₂ podawały m.in.: *Pisma*. Zbiór utworów wydanych za życia i po śmierci autora, w układzie A. Górskiego. T. 1. Kraków 1908; Z. Krasiński, *Psalmy przyszłości*, J. Słowacki, *Odpowiedź na „Psalmy przyszłości”*. Oprac. M. Kridl. Kraków 1928. BN I 107; *Dzieła wszystkie*. Red. J. Kleiner. T. 7. Lwów 1930; kolejne edycje wrocławskie *Dzieł²*; *Dzieła wszystkie*. Red. J. Kleiner. Wyd. 2. T. 7. Wrocław 1956.

Jak wspomnieliśmy, atg₁ znajduje się w Ossolineum, natomiast atg₂...

Julian Krzyżanowski informował w *Dzielach* z r. 1949 o „nie istniejącym dzisiaj autografie Biblioteki Krasińskich” (t. 1, s. 314; w nakładzie drugim tego tomu: s. 308); w dwóch kolejnych wydaniach wrocławskich znajdujemy również uwagę: „autograf Krasińskich, dzisiaj zaginiony” (*Dzieła* z 1952, t. 1, s. 348; *Dzieła* z 1959, t. 1, s. 341). W roku 1954 o zaginionym manuskrypcie ze zbiorów Biblioteki Krasińskich informowali Stefan Vrtel-Wierczyński i Juliusz Kleiner³. Dwa lata później, w r. 1956, Kleiner pomieścił w tomie 7 *Dzieł wszystkich* następujący jego opis (s. 229–230):

Autograf Biblioteki Ordynacji Krasińskich w Warszawie (R₂), nie znany aż do początku w. XX, nabyty dla biblioteki przez Józefa Kallenbacha i przez niego też opisany po raz pierwszy w „Książce” (1902, nr 6). Jest to czystopis obejmujący trzy kartki nieliczbowane formatu 4°, zapisane po obu stronach w dwu kolumnach; k. 1 i 3 tworzą razem półarkusz w środku mający luźną k. 2; u dołu stronicy obca ręka zanotowała: „NB. Autograf samego mistrza w r. 1848 z Paryża”.

Zważywszy, że wydawca pisze o nie istniejącej bibliotece, pośrednio można było wysnuć wniosek, aczkolwiek bez niezbitą pewnością, iż nie istnieje również manuskrypt. Tak zapewne rozumieli to Marian Bizan i Paweł Hertz, stwierdzając, że rękopis „prawdopodobnie uległ zniszczeniu w r. 1944”⁴.

Jednoznaczną informację o rękopisach wiersza przyniósł *Kalendarz życia i twórczości Juliusza Słowackiego*, wykazując, z jednej strony, istnienie ossolińskiego brulionu (atg₁), z drugiej – brak zarówno rękopisu, według którego ogłoszono wiersz w r. 1848 (oznaczono go w *Kalendarzu* jako atg₂), jak i zajmującego nas tutaj manuskryptu (oznaczonego tam jako atg₃)⁵.

W roku 2000 definitywnie potwierdziła utratę atg₂ Halina Gacowa w poświęconym Słowackiemu tomie *Nowego Korbuta*: „Autograf-czystopis [...] (R₂) został nabyty przez J. Kallenbacha dla Bibl. Kras. w W-wie; zniszcz. w 1944”⁶.

¹ Teksty w pierwodruku i w atg₁ są takiej samej długości (liczą 323 wersy), różnią się jednak w ponad 100 miejscach większymi bądź mniejszymi odmianami.

² J. Słowacki, *Dzieła*. Red. J. Krzyżanowski. T. 1. Wrocław 1949 [właśc. 1950]; wyd. 2 (1952), t. 1; wyd. 3 (1959), t. 1.

³ J. Słowacki, *Do autora trzech „Psal-mów”*. *Teksty do ćwiczeń edytorskich nr 1*. Warszawa 1954; tu we wkładce 1c: *Wskazówki bibliograficzne* (s. 7–8) oraz *Wstęp* (s. 22).

⁴ M. Bizan, P. Hertz, *Noty*. W: J. Słowacki, *Liryki*. Wybór i oprac. ... Warszawa 1959, s. 478.

⁵ *Kalendarz życia i twórczości Juliusza Słowackiego*. Oprac. E. Sawrymowicz, przy współpr. S. Makowskiego i Z. Sudolskiego. Warszawa 1960, s. 575.

⁶ *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*. T. 11: H. Gacowa, *Juliusz Słowacki*. Wrocław 2000, s. 99.

Powtórzyliśmy za *Nowym Korbutem* tę informację w naszym wydaniu *Wierszy Słowackiego*⁷, dając jednocześnie odmiany „zniszczonego” autografu za tomem 7 *Dzieł wszystkich*.

3

Tymczasem nieistniejący „rękopis warszawski” *Odpowiedzi* istnieje i – od kilku miesięcy – jest powszechnie dostępny! Jego podobiznę, zamieszczoną w kolekcji przygotowanej z okazji Roku Słowackiego, można od połowy września 2009 oglądać na stronie internetowej CBN Polona. Nie dość na tym, rękopis, opatrzony sygnaturą 8307 II, znajduje się od 40 lat w Bibliotece Narodowej w Warszawie; został także omówiony w tomie 10 *Katalogu rękopisów Biblioteki Narodowej*. Po zakończeniu drugiej wojny światowej autograf odnaleziono w Muzeum Narodowym, skąd przekazano go do Archiwum Głównego Akt Dawnych, a następnie, w r. 1959, zwrócono Bibliotece Narodowej⁸. *Nb.* lektura autografu w Internecie pozwala stwierdzić, że ocalony rękopis został niezbyt fortunnie oprawiony, mianowicie pomiędzy karty pierwszą i trzecią wklejono kartę drugą w ten sposób, że jako jej *recto* oznaczono cyfrą 2 stronę *verso*. Szybкими i szczegółowymi informacjami na temat autografu, dziś stanowiącego wyjątkowo cenny dokument w zbiorach Biblioteki Narodowej, tzw. obiekt skarbcowy, służyli pracownicy Biblioteki, pan Henryk Citko, kierownik Zakładu Rękopisów, oraz pani Teresa Sieniacka, którym pragniemy w tym miejscu bardzo serdecznie podziękować. Być może, dalsze kwerendy pozwolą dokładniej prześledzić perypetie „rękopisu warszawskiego”; wiele wskazuje na to, że ostatni raz zaglądano do niego przed wybuchem drugiej wojny światowej.

Tu zmuszeni jesteśmy do złożenia samokrytyki i usprawiedliwienia się. Przyznajemy, przygotowując nową edycję *Wierszy*, nie sprawdziliśmy w tomie 10 *Katalogu rękopisów Biblioteki Narodowej* informacji o tym, co ocalało ze zbiorów Biblioteki Krasińskich. Przyjęliśmy za pewnik słowa Haliny Gacowej na stronie 99 tomu 11 *Nowego Korbuta*. Nie pomyśleliśmy, że zasłużonej autorce, jak wielu dokumentalistom, zdarzyć się mogło przykre potknięcie, może przeoczenie, może błąd techniczny. Taki zapis jest jednak faktem – i wymaga koniecznie sprostowania. Wiadomo, że w Bibliotece Krasińskich znajdowało się wiele rękopisów Słowackiego (m.in. list do matki z 20 X 1831 z wierszem *It is probable to us – the bargain will be made...*, *Pamiętnik z lat 1817–1832*, *Dziennik podróży na Wschód*, wiersz *Do Zygmunta*, I rapsod *Króla-Ducha*); do wyjaśnienia pozostają okoliczności szczęśliwego ocalenia drugiego autografu *Odpowiedzi* na „*Psalmy przyszłości*”. Informacja podana w *Nowym Korbutie* budziła zaś tym większą ufność, że – po opisie Kleinera w tomie 7 *Dzieł wszystkich* oraz uwagach Bizana i Hertza w *Lirykach*, nie określających jasno, czy rękopis został bezpowrotnie utracony – wydawała się rezultatem pełnej i wyczerpującej kwerendy. Nie zmienia to oczy-

⁷ J. Słowacki, *Wiersze. Nowe wydanie krytyczne*. Oprac. J. Brzozowski, Z. Przychodniak. Poznań 2005, s. 369.

⁸ *Katalog rękopisów Biblioteki Narodowej*. T. 10: *Rękopisy 8301–9000. Archiwa rodzinne Fredrów i Römerów, zbiory dawnej Biblioteki Ordynacji Krasińskich oraz inne rękopisy XIX–XX wieku*. Red. D. Kamolowa, B. Smoleńska. Warszawa 1972, s. 37.

wistości: wydając na nowo utwór Słowackiego, winniśmy byli do zachowanego rękopisu dotrzeć. Szczęśliwie – wykorzystanie wcześniejszych edycji atg₂ pozwoliło nam uniknąć błędów w aparacie krytycznym (w odmianach). Przyznajemy się z pokorą do przeoczenia, wyciągamy z tej lekcji wnioski o zawsze koniecznej nieufności wobec źródeł (miałażby ona jednak w każdym przypadku oznaczać zaczynanie pracy *ab ovo*?). Wszakże, mimo wszystko i przede wszystkim, z radością chcemy poinformować czytelników „Pamiętnika Literackiego” i miłośników poezji Juliusza Słowackiego o istnieniu bezcennego dokumentu.

Chciałoby się sparafrazować słynną maksymę: *Habent sua fata autographi*.

Łódź–Poznań, 29 października 2009

Abstract

JACEK BRZOZOWSKI (University of Lodz)

ZBIGNIEW PRZYCHODNIAK (Adam Mickiewicz University, Poznań)

UNUSUAL CASE OF A “DESTROYED” MANUSCRIPT. ON SO-CALLED WARSAW MANUSCRIPT OF JULIUSZ SŁOWACKI’S “ANSWER TO »PSALMS OF THE FUTURE«”

The text tells about an exceptional case of Juliusz Słowacki’s manuscript, i.e. the second manuscript of the poem *Answer to “Psalms of the Future”* which survived in the collection of National Library in Warsaw, though in Słowacki’s writings and bibliographies issued after World War II the text is qualified as destroyed in 1944. Correcting this information is an occasion to follow the poem’s first and second manuscript editorial trials and tribulations in collected editions to date.